

Володимир Магінський

«Св. великомучениця Варвара». Реставрація та дослідження

У статі автор розповідає про історію створення і діяльність Національного заповідника «Замки Тернопілля», про його основу – замково-палацовий комплекс у м. Збараж та унікальні експонати фондів заповідника, їх реставрація та збереження.

Ключові слова: заповідник, палацово-парковий комплекс, обряд, реставрація.

Національний заповідник «Замки Тернопілля» упродовж уже 20 років постійно збагачує свої фонди завдяки пошуковим розвідкам наукових співробітників заповідника, археологічним знахідкам, меценатству, а також закупівлі культурно-історичних пам'яток у населення. Станом на початок 2013 року фондова збірка нараховує понад 60 тисяч одиниць предметів історичної та культурної спадщини від кам'яного віку до сучасності.

Сам заповідник був створений у лютому 1994 року, його основою став замково-палацовий комплекс у м. Збаражі, збудований у 1620–1631 роках. Згідно з останніми дослідженнями польського історика архітектури та мистецтва Маріуша Корновича автором замкового палацу був придворний архітектор Сигізмунда III Вази – Matteo Castello.

Після руйнувань, яких завдали Перша і Друга світові війни, палац Збараського замку довелося відбудувувати, що тривало від 1958-го до 1984 року. У приміщеннях відбудованого палацу був розташований молодіжний КСК (культурно-спортивний комплекс). І лише 1994 року (після створення заповідника) почалася ґрунтовна реставрація Збараського замкового комплексу – палацу, зовнішніх оборонних споруд, виставкових залів, предметів фондової збірки, а також відновлення інтер'єрів палацу.

У 1999 році на баланс заповідника було віднесено Вишневецький палацово-парковий комплекс XVIII століття, збудований на місці замку представниками славного роду князів Вишневецьких, а в 2001 році – замок XVII століття у місті Скалаті Підволочиського району.

У 2005 році заповідник отримав статус національного, а вже у 2008–2010 рр. до нього були приєднані ще вісім старовинних замків:

- у м. Терехівці (1631 р.);
- селищі Микулинцях, Терехівлянського району (XVI–XVII ст.);

- селі Язлівці Бучацького району (XIV–XVIII ст.);
- селищі Золотому Потоці, Бучацького району (XVII ст.);
- селі Підзамочку Бучацького району (1600 р.);
- селищі Скалі-Подільській Борщівського району (XVI–XVII ст.);
- селі Кривчому Борщівського району (1650 р.);
- місті Чорткові (XVII ст.).

Ці замки нині перебувають в аварійному стані, їхнє руйнування не припиняється, тож рішення про приєднання їх до заповідника є добрим початком для майбутніх реставрацій.

У листопаді 2009 року з благословення Тернопільсько-Кременецького архієпископа УПЦ МП Сергія та за згодою отця-настоятеля Свято-Миколаївської церкви села Бодаків В. Лупиноса і парафіян церкви заповідникові були передані пам'ятки сакрального малярства – ікони “Св. великомучениця Варвара” (світлина 1), “Святий”, “Христос Благословляючий”, чотири ікони із зображенням 12 апостолів, ікона із зображенням двох святих – Георгія Побідоносця і Архістратиґа Михаїла, дві хоругви. Перераховані пам'ятки церковного малярства надійшли в реставраційну майстерню заповідника для досліджень та подальшої реставрації.

Загальний вигляд до реставрації

Перш ніж перейти до опису реставраційних робіт, спинимось коротко на тих історичних відомостях про село та церкву, які нам вдалося розшукати.

«Село Бодаки, як фільварок князя Михайла Васильовича «Ізбаразького», вперше згадується в акті від 14 листопада 1482 року поряд із селом Тараж Старий Кременець» [1, 81].

«Згодом, під назвою Бодак, як маєток князя Януша-Антонія Корибута на Вишнівці і Збаражі Вишневецького, віленського каштеляна і кременецького та осецького старости, це село згадується в акті від 23 січня 1703 року, – в універсалі князя до мешканців наданих йому маєтків про те, щоб вони видали по 100 зл. зі села на утримання литовського війська, яке прийшло боротися з козаками...» [2, 186].

«Мальовниче село Бодаки, розташоване на Правобережжі річки Горині, свою назву отримало чи то від слів «Біда таки», позаяк місцеві мешканці через малоземельність були дуже бідні, чи то від слова «будяки», що у великій кількості росли у Вербовецькій волості.

З історичних джерел випливає, що церква, яка стояла на пагорбі посередині села, мала ім'я Св. Чудотворця Миколая. Її збудовано в 1771 році на пожертви парафіян та стараннями колишнього священика Іоана Самолецького. Церква дерев'яна, на кам'яному фундаменті, крита бляхою, обшита сосновими дошками, всередині та зовні пофарбована, не дуже міцна та маломістка, з дерев'яною дзвіницею. Освячена 27 квітня 1771 року деканом Василем Добриловським з благословення єпископа Луцького і Острозького Сильвестра Рудницького. Копії метричних книг зберігаються з 1790 року, а сповідальні відомості – з 1821-го. Опис церковного майна виготовлено в 1806 році.

При церкві збереглися старі книги: Євангеліє, вид. львівське, 1880 року; Апостол, вид. львівське, 1686 року; Требник великий, вид. львівське, 1719 року; Тріодь Постная, вид. почаївське, 1749 року; Цветная Тріодь, вид. львівське, 1701 року; Службник Літургії, вид. почаївське, 1736 року; Службник малий, вид. московське, 1736 року; Тріодь цветная, вид. почаївське, 1747 року, Антимінс, вид. 1794 року» [2, 186-187].

Згадок про наявність живописних творів ми не виявили.

У 1900 році, унаслідок влучення блискавки, почалася пожежа Свято-Миколаївської церкви, але падав дощ, тож церква була лише частково пошкоджена. Протягом року на захід від старої церкви парафіяни села збудували сучасну Миколаївську церкву. На місці престолу старої церкви поставили хрест. Уцілілі ікони, хоругви, книги та інший церковний реманент були перенесені до нового храму (зі слів місцевого мешканця села Василя

Фрагмент ікони в рентгенівських променях

Цембровського; записано у 1977 році науковим працівником заповідника Олегом Мандриком).

Спинимось на реставрації ікони Св. Великомучениці Варвари.

Для мікрохімічного дослідження проб авторського шару з ґрунтом та запису (німб, тло) взяли частинки проб ґрунту розчинили в азотній кислоті (1 : 2) з виділенням CO_2 . При додаванні до розчину краплі йодиду калію випав золотистий осад PbJ_2 , що свідчить про наявність у пробі іонів Pb^{++} . Крім того, у розчині виявлено іони Ca^{++} , що підтверджує вміст у ґрунті крейди. Одиначні вохристі включення не ідентифіковані через їх незначний вміст. В'я-

зиво: позитивна реакція на ліпіді (омилення) та на клей тваринного походження (біуретова реакція). На ґрунті – дуже тонкий (авторський) темно-сірий фарбовий шар, що містить земляний коричневий пігмент з вохристими та чорними включеннями. В розчині іони Fe^{+++} , Pb^{++} . Висновок: ґрунт містить крейду, свинцеве білило та окремі вохристі включення на олійно-клейовому в'язиві. У фарбовому шарі – умбра з незначним вмістом вохри, білих та чорних часток на олійному в'язиві. Фарбовий авторський шар нанесений безпосередньо на поверхню проклеєного ґрунту. Далі – потемнілий олійно-живичний покривний шар та два шари запису: сірий і світло-блакитний із забрудненнями на поверхні. У сірому: свинцеве білило, ультрамарин та вугільно-чорний пігмент; у блакитному – синій кобальт із білилом та окремими частками чорного пігменту на олійному в'язиві.

Мікрохімічні та рентген-дослідження були проведені І. Мельник, М. Друль у реставраційних майстернях Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького під керівництвом завідувача науково-дослідного реставраційного відділу В. Мокрія.

Фрагмент до реставрації

Під час візуального дослідження вищезгаданої ікони виявлено дво-разове фарбове нашарування, що й підтвердили мікрохімічні та рентгенівські дослідження; під нашаруваннями виявлено авторський живопис (світлина 2).

Після досліджень та складання програми на послідовність реставраційних робіт було розпочато реставрацію пам'ятки «Св. Великомучениці Варвари». Укріплено фарбовий шар та ґрунт, видалено поверхнєве забруднення тильної сторони, підведено крайки, знято пізніше нашарування фарбового шару (світлини 3–5). Видалення записів проведено за допомогою скальпеля під бінокулярною лупою. Оліфу між записом та авторським живописом потоншено реставраційним розчином. Місця розчисток покрито

Загальний вигляд під час реставрації

Фрагмент під час реставрації.

*Фрагмент
після
реставрації*

захисним шаром, після зняття записів та потоншення оліфи місця стику розтушовано піною. Підведено ґрунт у місця його втрат. Місця втрат фарбового шару ретушували аквареллю. Тонування покрито захисним шаром, а потім проведено загальне лакування (світлини 6–7).

Проведені дослідження в рентгенівських променях та консерваційно-реставраційні заходи над іконою Св. Великомучениці Варвари з бічного вітара Свято-Миколаївської церкви села Бодаків дозволяють нам з упевненістю підтвердити (за написами), що зображено на іконі Св. Великомученицю Варвару.

Справа від зображення постаті – замкова вежа, у якій батько

*Загальний вигляд
після реставрації*

змусив свою доньку проживати з малих літ, сцена її страти, а зліва – церква, збудована в Царгороді на честь мучениці. У правій руці Варвари – меч, лівою – тримає чашу, у небесах – дві голівки янголів.

Згідно з історичними даними [3, 194-196] Св. Варвара проживала у місті Іліополі (Мала Азія), мати її рано померла. Батько хотів, щоб дочка навіть не чула про християн, яких він люто ненавидів. Тому він приготував для неї окремі кімнати в замковій вежі, де дівчинка жила відокремлено від світу. Відправляючись у далеку подорож, батько залишив подружок для доньки, для розваги та наук, не здогадуючись, що одна з дівчаток – християнка, яка і навернула Варвару до християнства та допомогла їй охреститися.

«Знайшовши Христа, Варвара пожертвувала Йому свою любов і своє дівоцтво» [3, 195].

Після повернення батька Варвара сміливо визнала, що вона християнка. Її жорстоко катували, били сухими воловими жилами, посипаючи рани сіллю, а тоді кинули до в'язниці. Наступного дня на ній не знайшли ран і слідів катування.

Імператор Максиміан 290 року наказав убити Варвару мечем, і тоді жорстокий батько вбив її власною рукою. Імператор Лев IV збудував у Царгороді величну церкву на честь Св. Великомучениці Варвари.

Святу вшановують не тільки у Східній, а й у Західній Церкві, наш народ вважає її великою помічницею у житті, головне ж у приготуванні до доброї смерті [3, 196].

Перейдемо до датування пам'ятки. Як уже згадувалося, Свято-Миколаївська церква побудована та освячена 1771 року. Це був період, коли на теренах Кременецького повіту (з 1720 року до 1831 рр.) панувала Унія. Церковний живопис у той час більше орієнтувався на західну школу, що підтверджує стиль і трактування авторського малярства. (На жаль, авторство не вдалося встановити). Пізніше нашарування вказує, що уподобання та стиль письма після 1831 року більш орієнтований на східну школу, а отже, пам'ятку сакрального мистецтва «Св. Великомученицю Варвару», передану національному заповіднику «Замки Тернопілля», можна віднести до другої половини XVIII ст.

Література

1. Archiwum ks. Sanguszków. – Т. I.
2. Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов в Вольнской епархии. – Почаев, 1893.
3. Андрій Йосафат Григорій Трух. Життя святих: У 4-х кн. – Кн. 4. – Жовтень, листопад, грудень. – Жовква : Місіонер, 1997.